

Kauno žydų gimnazija dėstomąja lietuvių kalba: vokiečių ir žydų konfrontacijos darinys

BENEDIKTAS ŠETKUS

Vytauto Didžiojo universitetas, K. Donelaičio g. 58, 44248 Kaunas

El. paštas benediktas.setkus@vdu.lt

Straipsnyje, remiantis Lietuvos centrinio valstybės archyvo medžiaga ir prieškarinio Lietuvos periodiniais leidiniais, nagrinėjamas žydų tautybės vaikų mokymasis 1920 m. įsteigtoje Kauno vokiečių gimnazijoje. Atskleidžiami 1925 m. atsiradę nesutarimai tarp vokiečių ir žydų dėl smarkiai pakelto mokesčio už vaikų mokymąsi gimnazijoje ne vokiečių tautybės asmenims. Dar didesnę konfrontaciją sukėlė antisemitizmo politika nacių valdomoje Vokietijoje, paskatinusi Lietuvos žydų protestus ir vokiečių boikotą. Atskleidžiami žydų bendruomenės veiksmai paimant savo vaikus iš Kauno vokiečių gimnazijos 1933 m. pavasarį ir steigiant jiems atskirą mokyklą – Kauno žydų gimnaziją dėstomąja lietuvių kalba.

Raktažodžiai: žydai, vokiečiai, gimnazija, mokiniai, Kaunas, Švietimo ministerija

ĮVADAS

Per du nepriklausomos Lietuvos gyvavimo dešimtmečius (1918–1940 m.) buvo įsteigta daugiau kaip trys dešimtys žydų gimnazijų bei progimnazijų ir apie 130 žydų pradžios mokyklų. Jų skaičius dėl įvairių priežasčių keitėsi. Šių mokyklų skaičius itin sparčiai augo pirmaisiais metais po nepriklausomybės iškovojimo. Gimnazijų ir progimnazijų augimo tendencija išliko iki 1927 metų. Per tuos metus susiformavo trys mokyklų tinklai – Tarbut (pasaulietinė mokykla hebrajų dėstomąja kalba), Javne (ortodoksų mokykla hebrajų dėstomąja kalba) ir Kultūrinės lygos (pasaulietinė mokykla jidiš dėstomąja kalba). Lietuvos žydų visuomenės poreikį turėti ne vieną bendrą, o tris atskirus mokyklos tinklus lėmė du svarbiausi veiksniai – skirtingos kalbos, t. y. hebrajų ir jidiš, bei santykis su religija, kitaip tariant – pasaulėžiūra.

Skandalingas pasekmes gimnazijoms ir progimnazijoms (tuo laikotarpiu jos buvo vadinamos aukštesniosiomis ir vidurinėmis mokyklomis) atnešė 1929 m. ekonominė krizė. Dėl sumenkusių pajamų dalis tėvų nepajėgė susimokėti už vaikų mokslą privačiose žydų mokyklose. Mokykloms trūko lėšų ir todėl dalis jų buvo uždarytos, ypač – nedideliuose Lietuvos miestuose. Šiame kontekste išsiskiria 1933 m. įsteigta žydų gimnazija Kaune. Laikinojoje sostinėje tuo metu buvo užtektinai gimnazijų, atliepančių įvairius žydų visuomenės poreikius. Pažymėtinas dar vienas ypatumas – žydų mokyklos dėstomoji kalba

pasirinkta ne hebrajų ar jidiš, bet lietuvių kalba. Todėl natūraliai kyla klausimas, kodėl dalis žydų visuomenės nepalankiomis ekonominėmis sąlygomis pageidavo dar vienos gimnazijos sostinėje ne gimtąja, bet dėstomąja lietuvių kalba? Kodėl žydų vaikai nenorėjo lankyti vadinamųjų lietuviškų gimnazijų, į kurias jie buvo priimami be apribojimų ir kur galėjo mokytis valstybine kalba? Būtent šis klausimas ir yra tyrimo pagrindas.

Tyrimo objektas – Kauno žydų gimnazijos dėstomąja lietuvių kalba įsteigimo aplinkybės.

Tyrimo chronologinės ribos – pirmas etapas apima laikotarpį nuo 1920 m., kai žydų vaikai pradėjo mokytis Kaune įsteigtoje vokiečių gimnazijoje; antras etapas apima laikotarpį nuo 1933 m., kada buvo įsteigta Kauno žydų gimnazija dėstomąja lietuvių kalba. Tyrimo galutinė riba yra 1940 m., kai Sovietų Sąjunga okupavo Lietuvą.

Lietuvos žydų švietimas 1918–1940 m. pradėtas tyrinėti tik XX a. pabaigoje, kai Lietuvos persitvarkymo sąlygose paskatino atsižvelgti į visas Lietuvoje gyvenusias tautas ir paragino domėtis jų praeitimi. Apie Nepriklausomoje Lietuvoje veikusias žydų mokyklas nedidelės apimties straipsnį pirmasis paskelbė žurnalistas Grigorijus Smoliakovas, aprašomo laikotarpio amžininkas, siekęs pagarsinti savo tautiečių švietimo istorijos fragmentus [47; 48]. Istoriko Sauliaus Kaubrio straipsniuose, skirtuose Lietuvos švietimui 1918–1940 m., yra pateikta žinių ir apie žydų mokyklas; kai kurie darbai skirti vien žydų mokyklų raidai nušviesti [45]. Atskiri žydų mokyklų veiklos aspektai yra analizuoti ir nušviesti šio straipsnio autoriaus publikacijose [49; 50; 51]. Izraelio istorikas Mordechai Zalkinas žydų švietimą yra nagrinėjęs pasaulėžiūros aspektu [55]. Tam tikrų žinių apie gimnazijas, progimnazijas bei pradžios mokyklas pateikta Lietuvos žydų istorijai skirtuose Solomono Atamuko [43, 148–150], Dovo Levino [46, 101–106] ir kitų autorių darbuose.

Žydų tautybės mokinių padėtis Kauno vokiečių gimnazijoje, vokiečių ir žydų susiklostę tarpusavio santykiai minėtoje mokykloje bei Kauno žydų gimnazijos lietuvių dėstomąja kalba įsteigimas išlieka tyrimo objektu, kuris iki šiol nėra sulaukęs istorikų ar edukologų dėmesio. Yra pateikta tik labai fragmentiškų žinių. Jau minėtas G. Smoliakovas savo straipsnyje nurodo, kad Kaune 1933 m. buvo įsteigta žydų gimnazija dėstomąja lietuvių kalba ir kad tai lėmė susidariusi nepalanki žydams atmosfera vokiečių gimnazijoje [47, 2]. Žydų gimnazijos dėstomąja lietuvių kalba įsteigimo faktas paminėtas Jurgitos Šiaučiūnaitės-Verbickienės straipsnyje [54], o Ingridos Jakubavičienės straipsnyje užsiminta, kad pirmieji nacionalsocializmo apraiškas vokiškose mokyklose pajutę žydai 1933 m. rugsėjo mėn. atsiėmė vaikus iš vokiškų mokyklų [44]. Keli esminiai faktai mūsų nagrinėjama tema buvo pateikti šio straipsnio autoriaus disertacijoje „Tautinių mažumų mokykla Lietuvoje 1918–1940 m.“, kur glaustai apibūdinama Kauno žydų gimnazija dėstomąja lietuvių kalba [53]. Tačiau joje nesigilinama į gimnazijos steigimo priežastis ir politines aplinkybes, be to, darbas nėra publikuotas, todėl tyrimo metu atskleisti faktai yra žinomi tik labai ribotam mokslininkų ar skaitytojų ratui.

Tyrimo tikslas – ištirti Kauno žydų gimnazijos lietuvių kalba įsteigimo priežastis ir istorines aplinkybes. Siekiant užsibrėžto tikslo išsikelti šie uždaviniai: 1) ištirti ir apibūdinti žydų tautybės mokinių padėtį Kauno vokiečių gimnazijoje, 2) išanalizuoti Kauno žydų gimnazijos dėstomąja lietuvių kalba įsteigimo aplinkybes, 3) charakterizuoti Kauno žydų gimnazijos dėstomąja lietuvių kalba veiklą.

Šaltinių apžvalga. Tyrimas atliktas remiantis Lietuvos centriniame valstybės archyve (LCVA) saugomais dokumentais, kurie yra Lietuvos Respublikos Švietimo ministerijos fonde (f. 391). Didžiausią dokumentų dalį sudaro Kauno vokiečių gimnazijos siųsti raštai ir įvairios ataskaitos Švietimo ministerijai, taip pat Švietimo ministerijos siųsti nurodymai, įsakymai, patvirtinti mokymo planai ir kt. dokumentai minėtai mokyklai. Analizuota

Kauno žydų gimnazijos dėstomąja lietuvių kalba susirašinėjimo su Švietimo ministerija medžiaga. Atliekant tyrimą naudotasi ir to laikotarpio periodine spauda – „Žydų karių, dalyvavusių Lietuvos nepriklausomybės atvadavime, sąjungos“ Kauno skyriaus laikraščiu *Apžvalga*, Švietimo ministerijos žurnalu *Švietimo darbas*, laikraščio *Lietuvos žinios* ir kt. pateikta informacija, taip pat pastarojo laikotarpio vienu kitu istoriko darbu, nes tyrimo tema galima rasti tik fragmentiškų žinių ar išvalgų.

TAUTINIŲ MAŽUMŲ MOKYKLŲ PASKIRTIS IR... GYVENIMO REALYBĖ

Per du Lietuvos valstybės egzistavimo dešimtmečius Švietimo ministerijos vadovybė beveik visuomet laikėsi nuostatos, kad kiekvienos tautinės mažumos mokykla turi tarnauti konkrečiai tautinei mažumai ir atliepti jos lūkesčius. Tačiau tikrovėje viskas buvo daug sudėtingiau ir tai ypač pasireiškė valstybės egzistavimo pradžioje. Daugumą tautinių mažumų mokyklų lankė skirtingų tautybių vaikai ir tokį reiškinį lėmė įvairios priežastys.

Švietimo ministerijos duomenimis, 1923 m. pabaigoje Lietuvoje veikė 22 žydų gimnazijos ir progimnazijos, jose mokėsi 4 168 žydų tautybės vaikai [1]. Kitų tautybių vaikų žydų mokyklose nebuvo. Analogiška situacija tuo metu buvo vienintelėje Joniškėje veikusioje latvių progimnazijoje. Progimnaziją lankė 41 mokinys ir visi vaikai buvo latvių tautybės. Tuo pat metu dviejose mokyklose dėstomąją rusų kalbą – gimnazijoje Kaune ir Panevėžyje (vadinamosiose paralelinėse klasėse) – mokėsi 412 žydų, 280 rusų, 46 lietuviai, 9 vokiečiai, 1 latvis ir 1 lenkas bei 8 kitų tautybių vaikai. Taigi didžiausią dalį mokinių sudarė žydų vaikai. Pažymėtina, kad kai kuriose žydų gimnazijose nuo pat jų įsteigimo buvo norima mokyti vaikus rusų kalba, tačiau netrukus tokios praktikos atsisakyta. Ko gero, svarbiausiu veiksniu tapo išryškėjęs lietuvių visuomenės kritiškas požiūris į Lietuvos valstybėje vartojamą rusų kalbą, kuri lietuvių sąmonėje buvo persipynusi su Rusijos imperijos vykdyta rusifikacija ir tautine spauda.

Lietuvoje įsteigtose penkiose mokyklose lenkų dėstomąją kalbą 1923 m. mokėsi 1 313 lenkų, 115 lietuvių, 10 rusų, 2 žydai, 2 vokiečiai ir 4 kitų tautybių vaikai [1]. Vadinamosiose lenkų mokyklose maždaug dešimtąją dalį mokinių sudarė lietuviai. Vėliau šis reiškinys tapo dideliu galvos skausmu Lietuvos valdžios atstovams, išvelgusiems lietuvių vaikų polonizavimą. Kadangi santykiai su Lenkija dėl aneksuoto Vilniaus krašto buvo įtempti, buvo siekiama užkirsti tam kelią. Savo ruožtu lenkų draugijos ir iškiliausi jų veikėjai tam priešinosi, todėl konfrontacija vyko iki pat Lietuvos okupacijos 1940 m. [52].

Įvairių tautybių vaikai 1923 m. pabaigoje mokėsi ir Kauno vokiečių gimnazijoje, kuri tuo metu buvo vadinama Kauno vokiečių aukštesniąja realine mokykla. Ją lankė 166 vokiečiai, 94 žydai, 34 lietuviai, 21 rusas, 1 latvis ir 5 kitų tautybių vaikai [1].

Dėl nelietuvių tautybės mokinių mokymosi lietuvių mokyklose Švietimo ministerijos vadovybė laikėsi kitokios pozicijos, t. y. visokeriopai palaikė, kad kitataučiai mokytojai valstybine kalba. Tai atsispindi ir Lietuvos mokytojų profesinės sąjungos leidinyje *Mokykla ir gyvenimas* paskelbtame žinomo pedagogo Jono Vindiko straipsnyje: „Lietuvių mokyklas lanko gana daug mažumų vaikų. <...> Mums izoliuotis nuo tautinės mažumos, ten kur mes sudarome daugumą, būtų nenaudinga valstybiniu atžvilgiu. <...> Imkime mokyklą, kad ir su žydų, lenkų, vokiečių, rusų dėstomąją kalbą. Juk jos lietuvių vaikai, nemokėdami tos kalbos, negali lankyti. Tautinių gi mažumų vaikai, kurie gyvendami tarp lietuvių, turėdami nuolat reikalą su lietuviais, pramoksta lietuviškai“ [2].

Reikia pripažinti, kad Lietuvos švietimo ministerijos valdininkai buvo palankiai nusiteikę žydų vaikų, besimokančių lietuvių mokyklose, atžvilgiu ir stengėsi atsižvelgti į jų

išskirtinius poreikius. Kaip vieną iš atvejų galima paminėti faktą, jog žydų vaikams tekdavo lankyti mokyklą ir šeštadieniais, kada nemaža dalis žydų laikėsi šabo. Lietuvių mokytojų teikiamas rašybos užduotis turėdavo atlikti ir mokiniai žydai, o tai žydai traktavo kaip šabo nesilaikymą. Dėl to Lietuvos rabinų sąjunga 1936 m. kreipėsi į Švietimo ministeriją, kuri per trumpą laiką parengė ir išsiuntė lietuvių gimnazijoms aplinkraštį, įsakydama direktoriams ir mokytojams vengti nesusipratimų su žydų mokiniais, kai šie nenori rašyti šeštadienį, ir neįžeisti jų tikybinių jausmų [3].

Per maždaug du nepriklausomos valstybės gyvavimo dešimtmečius Lietuvos tautinių mažumų švietimo baruose pasireiškė įvairūs konfrontacijos atvejai. Didžiausi nesutarimai kilo tarp lietuvių ir lenkų dėl lenkų mokyklas lankančių lietuvių vaikų. Lietuvos valdžia ir lenkų švietimo draugijos laikėsi skirtingų pozicijų nustatant, kurie vaikai yra lietuvių tautybės. Dėl žydų tautybės vaikų jokių problemų nekildavo. Žydų privačių gimnazijų ir progimnazijų vadovai laikėsi valstybės nustatytos tvarkos, nors kai kuriais atvejais nepri-tardavo Švietimo ministerijos nutarimams, ne kartą išreiškė ir apgailėstą dėl priimtų nutarimų. Pasitaikė nesutarimų švietimo srityje ir tarp Lietuvos tautinių mažumų. Vienas didžiausių konfliktų kilo tarp žydų ir vokiečių Kaune veikusioje vokiečių gimnazijoje. Tas konfliktas brendo ilgai ir tam turėjo įtakos tarptautinė padėtis – nacionalsocialistų atėjimas į valdžią Vokietijoje.

KAUNO VOKIEČIŲ GIMNAZIJA: VOKIEČIŲ IR ŽYDŲ KONFRONTACIJOS LAUKAS

Steigiant Kauno vokiečių gimnaziją realus žingsnis buvo žengtas 1919 m. spalio 15 dieną, kai vokiečių dvasinis sinodas išreiškė pageidavimą steigti keturių klasių realinę mokyklą. Mokyklos mokytojais buvo numatyti Kaune veikusios vokiečių mokyklos (Mickevičiaus g. Nr. 5) mokytojai [4]. Švietimo ministerija tų pačių metų lapkričio 7 d. leido Valteriui Bringhausui įsteigti keturių klasių realinę mokyklą dėstomąja vokiečių kalba [5]. Tačiau netrukus, 1920 m. vasario 15 d., Vokiečių draugijos Kaune sušauktame susirinkime buvo nuspręsta realinę mokyklą uždaryti dėl iškilusių tarpusavio nesutarimų su mokyklos vedėju Valteriu Bringhausu, kuris buvo tos mokyklos steigimo iniciatorius. Vietoj mokyklos buvo pageidaujama laikinai įsteigti kursus mokiniams, kuriuose būtų mokoma pagal reikalavimus, atitinkančius gimnazijos pirmos ir antros klasės mokymo programą [6]. Švietimo ministerija sutikimą davė.

Mintis steigti vokiečiams mokyklą Kaune išliko, tačiau steigėjams buvo nurodyta elgtis pagal nustatytą tvarką. Pirmiausia reikėjo įsteigti draugiją, kuri turėjo priimti atsakomybę už mokyklos steigimą ir jos išlaikymą. 1920 m. gegužės 25 d. įvyko Kauno vokiečių, pageidaujančių steigti mokyklą, tėvų susirinkimas, kurio metu buvo įsteigta sąjunga vokiečių aukštesniajai mokyklai įkurti ir išlaikyti – „Vokiečių aukštesniosios realinės mokyklos 1920 m. įsteigta sąjunga“. Minėtos sąjungos laikinuose įstatuose buvo numatyta steigti devynių klasių mokyklą, kurioje galėtų mokytis berniukai ir mergaitės. Buvo numatyta, kad šioje mokykloje galės mokytis Lietuvos vokiečių vaikai, taip pat „kitos nacijos Lietuvos gyventojai, jei apie tai prašytų tėvai“ [7]. Mokestis už mokslą realinėse klasėse buvo numatytas toks: sąjungai priklausančių narių vaikams – 30 auksinų, sąjungai nepriklausančių asmenų vaikams – 50 auksinų per mėnesį.

Įsteigus minėtą sąjungą, 1920 m. birželio 16 d. buvo kreiptasi į Švietimo ministeriją su prašymu leisti įkurti mokyklą. Mokyklos reikalingumas buvo grindžiamas tuo, kad šalyje gyvena apie 60 tūkstančių vokiškai kalbančių Lietuvos piliečių, kurie „neturi galimybės atidaryti savo vaikams kelią į kultūrą ir žinią“. Buvo pažymima, kad steigiant mokyklą

nesiekama jokių politinių tikslų, kad „vokiškai kalbantieji gyventojai nenori stovėti šalia, ir neatsižvelgiant į jos skaičiaus mažumą, jie nori naudotis lygiomis su kitomis Lietuvos Valstybės tautomis teisėmis ir iš savo pusės, atsakant savo jėgoms, dalyvauti krašto švietimo darbe – krašte su kuriuo jie suaugo dešimtmečiais, jei ne šimtmečiais“ [8].

Dėl tam tikro nustatytų reikalavimų neatitikimo prašymas įsteigti mokyklą iš pradžių nebuvo patenkintas. Tačiau išpildžius Švietimo ministerijos reikalavimus, 1920 m. rugpjūčio 7 d. buvo leista steigti vokiečių aukštesniąją realinę mokyklą ir buvo galima priimti vaikus į pirmą–penktą klases [9].

Kelerius metus mokykloje mokėsi įvairių tautybių vaikai – vokiečiai, žydai, lietuviai, rusai bei kt. ir didesnių tarpusavio nesutarimų tarp mokinių ir jų tėvų nekilo. Tačiau 1925 m. iškilo į viešumą, kad vokiečių gimnazijoje yra sudarytos išskirtinės sąlygos vokiečiams, o kitų tautybių mokiniai bei jų tėvai patiria diskriminaciją. Danielis Rozenblatas žydų tautybės tėvų vardu 1925 m. rugpjūčio mėn. kreipėsi į švietimo ministrą Kazimierą Jokantą, informuodamas apie susidariusią situaciją Kauno vokiečių aukštesniojoje mokykloje. Jis nurodė, kad visi tėvai 1923–1924 mokslo metais už vaiko mokslą mokėjo po 200 litų už pusmetį. Tačiau 1924–1925 m. m. antrą pusmetį mokestis už mokslą buvo pakeltas iki 525 litų. Kaip teigia skundo autorius, tokį staigų mokesčio už mokslą pakėlimą Kauno vokiečių aukštesnioji realinės mokyklos administracija aiškina tuo, kad nori padengti deficitą, kuris yra atsiradęs statant mokyklai pastatą. Mokyklos pastatas priklauso draugijai „Kulturverband der Deutschen Litauens“, jos nariai už savo vaikų mokslą moka tik 40 % tos sumos, kuri yra nustatyta draugijai nepriklausančių tėvų vaikams. D. Rozenblatas teigia, kad draugijos įstatai parengti taip, kad į draugiją gali įstoti vien vokiečių tautybės gyventojai, ir pažymi, jog „tokiu būdu susidaro tokia padėtis, kad ne vokiečių tėvų vaikai savo tėvų lėšomis turės ne tik padengti tuos deficitus, kurie atsiranda Draugijai įgyjant sau nejudamą turtą, bet dargi pačios Draugijos nariams beveik dovanai mokėti savo vaikus“ [10, 8].

D. Rozenblato liudijimu, kitų tautybių tėvai norėjo susirinkti į mokyklą ir aptarti susidariusią padėtį, tačiau mokyklos administracija visai trukdė ir susirinkimas neįvyko. Dalis tėvų pageidavo įstoti į draugiją, kad mokestis už mokslą jų vaikams būtų sumažintas, tačiau jiems buvo sakoma, kad valdžia neleidžianti priimti į draugijos narius ne vokiečių tautybės asmenis. Be to, Kauno vokiečių aukštesnioji realinė mokykla, kaip teigia savo rašte D. Rozenblatas, reikalauja iš tėvų skolinti mokyklai pinigų, o nesutinkantiems tai daryti nurodoma atsiimti vaikus iš mokyklos [10, 9].

Švietimo ministras K. Jokantas, reaguodamas į grupės tėvų žydų išreikštą susirūpinimą, pavedė išsiaiškinti susidariusią padėtį, tačiau valdininkų parodytas dėmesys žydų iškeltam klausimui neturėjo jokių pasekmių. Kauno vokiečių aukštesniosios realinės mokyklos gimnazijos direktorius J. Štrauchas patvirtino, kad 1925 m. rudens semestrą mokestis už mokslą sąjungos nariams nustatytas 160 litų, o sąjungai nepriklausančių vaikų tėvams – 400 litų. Direktorius patvirtino, kad tokį mokestį nustatė „Lietuvos vokiečių kultūrinės sąjungos“ valdyba ir toks nutarimas patvirtintas minėtos sąjungos visuotiniame susirinkime [11]. Iš tokio paaiškinimo buvo galima suprasti, kad viskas padaryta teisėtai.

Kadangi didžiausią grupę draugijai nepriklausiusių mokinių tėvų sudarė žydai, tarp jų ir kilo didžiausias nepasitenkinimas. Lietuvos spaudoje pasirodė straipsniai, kuriuose buvo pavišinti D. Rozenblato skunde Švietimo ministerijai pateikti faktai. Antai *Lietuvos žiniose* atspausdintame straipsnyje „Dviejų rūšių tėvai“ rašoma, jog kuriant mokyklą susidarė draugija, kurios uždavinys buvo rūpintis įsteigta mokykla. Draugijos nariais galėjo būti visų mokinių tėvai, neatsižvelgiant į jų tautybę. Buvo mokamas nario mokestis, renkamos aukos,

imamas mokestis iš į mokyklą stojančių mokinių. Vėliau visi mokinių tėvai buvo kviečiami ieškoti lėšų mokyklos pastato statybai. Visi tėvai noriai tai palaikė ir patys prisidėjo. Tačiau kai pastatas buvo pastatytas, 1924–1925 mokslo metais mokinių tėvai sužinojo, kad jų įsteigtos draugijos nebėra, o vietoj jos „susitvėrusi niekam nežinoma „Lietuvos vokiečių Kultūrinė Draugija“, kurios nariais yra tik vokiečių tautybės mokinių tėvai. Šitos draugijos narių teisės – mokėti už savo vaikus tik 1/3 visiems nustatyto mokesčio“ [12].

Nepaisant nusiskundimų ir straipsnių spaudoje, mokestis už mokslą žydų ir kitų tautybių mokinių tėvams liko nepakeistas. Pvz., 1931 m. Vokiečių kultūrinės sąjungos nariai už vaikų mokymąsi 1–4 klasėse mokėjo: už mokslą – 100 litų, ūkio išlaidoms – 140 litų; žydai ir kitų tautybių vaikų tėvai: už mokslą – 100 litų, ūkio išlaidoms – 700 litų. Už vaikų mokymąsi 5–8 klasėse sąjungos nariai mokėjo: už mokslą – 150 litų, ūkio išlaidoms – 90 litų; kiti mokėjo: už mokslą – 150 litų, ūkio reikmėms – 650 litų [13]. Tai rodo, jog žydų ir kitų tautybės mokinių tėvams už mokslą reikėjo mokėti 3,3 karto didesnę mokesčių nei vokiečiams.

Nors diskriminacija buvo akivaizdi, minėtą mokyklą (1930 m. ji buvo pervadinta į Kauno vokiečių gimnaziją) vis dar lankė gausus būrys žydų vaikų: 1926 m. pabaigoje mokykloje mokėsi 294 vaikai ir jaunuoliai, iš kurių 155 buvo vokiečiai, 100 žydų, 26 lietuviai ir 13 rusų [14].

Kauno „Aušros“ mergaičių gimnazijos direktorius Kazimieras Jokantas, 1925–1926 m. ėjęs švietimo ministro pareigas dviejose vyriausybėse, ne kartą siekė atkreipti Švietimo ministerijos dėmesį į vokiečių gimnazijoje besimokančius žydų vaikus. 1930 m. pavasarį dalyvavęs gimnazijos baigiamuosiuose egzaminuose kaip Švietimo ministerijos atstovas jis ataskaitoje pažymėjo, kad iš 21 mokinio tik 8 buvo vokiečiai, iš kurių „Gerulaitytė ir Bakšatas, kaip matyti, suvokietiję lietuviai“, o 12 mokinių buvo žydų tautybės. K. Jokantas pažymi: „Tas faktas, kad daug yra kitų tautybių mokinių, daro nelabai malonaus įspūdžio. Jei kas nenori naudotis savo tautinėmis mokyklomis, turėtų naudotis valstybinėmis“ [15]. Po metų, 1931 m., vėl dalyvaudamas minėtoje gimnazijoje vykusiuose egzaminuose jis nurodė, jog iš 15 mokinių tik 5 yra vokiečių tautybės, dauguma – pasiturinčių žydų vaikai [16].

Kodėl dalis žydų leido vaikus mokytis į privačią vokiečių mokyklą? Atsakymą į šį klausimą galime rasti 1932 m. Virbalio žydų gimnazijos direktoriaus rašte Švietimo ministerijai, kuriame rašoma: „Kybartų gyventojų tarpe yra nemažai tokių, kuriems labai imponuoja vokiečių kultūra ir jų auklėjimas [išskirta – B. Š.], ir todėl jie siunčia savo vaikus į vokiečių mokyklas Eitkūnuose ir Stalūpėnuose“ [17]. Nors dokumente minimi Kybartuose gyvenę žydai, tačiau galime numanyti, kad tokį patį motyvą turėjo ir Kaune gyvenę žydai.

Minėtas Virbalio žydų gimnazijos direktoriaus 1932 m. raštas taip pat byloja apie didėjančią įtampą mokyklose tarp vokiečių ir žydų: „pastaruoju laiku, sąryšy su vis augančiu Vokietijoje, ypač Rytų Prūsiose, hitlerininkų pasisekimu ir einančiu su juo antisemitizmu, kilę iš Lietuvos mokiniai ima jausti Vokietijos mokyklose vis labiau svetimi ir ujami“ [17, 15–16]. Ten pat pažymima, kad Vokietijos mokyklas lankančius žydų vaikus siekiama nuiteikti prieš Lietuvos valstybę.

1933 m. vasario mėn. Kybartų vokiečių vidurinėje mokykloje nutiko incidentas, kuris paskatino Švietimo ministeriją aiškintis, ar ne per daug minėtoje mokykloje mokiniai yra auklėjami vokiška dvasia. Pretekstu tam buvo vieno mokinio elgesys, kuris per lietuvių kalbos pamoką žodį „Lietuva“ parašė mažąja raide, o paklaustas, kodėl taip pasielgė, paaiškino, kad „čia ne mūsų valstybė“, leisdamas suprasti, kad Lietuvos vokiečių tėvynė yra Vokietija. Atlikus tyrimą buvo konstatuota, kad naudojamose mokymo priemonėse rasta Lietuvai

nepalankių teiginių ir informacijos (pvz., muzikos vadovyje pateikta daina „Deutschland, Deutschland über alles“), kad mokyklos bibliotekoje nėra lietuviškų knygų, o jų parūpinus, nė vienas vaikas nepanoro skaityti lietuvių kalba [18].

1932–1933 mokslo metų pradžioje Kauno vokiečių gimnazijos mokinių sudėtis pagal jų tautybę išliko mažai pasikeitusi. Iš viso mokėsi 279 mokiniai, iš kurių vokiečių buvo 130, žydų – 118, lietuvių – 23, rusų – 6, latvių – 1, kt. tautybių – 1 [19]. Tačiau mokslo metų eigoje mokinių skaičius ženkliai sumažėjo ir 1933–1934 m. m. pradžioje liko 175 mokiniai. Pagal tautybę jų sudėtis buvo tokia: vokiečių – 146, lietuvių – 18, rusų – 6, žydų – 3, latvių – 1, kt. tautybės – 1 [20]. Kaip matome, mokykloje neliko daugiau kaip šimto žydų tautybės mokinių. Kyla klausimas, kodėl taip atsitiko ir kur jie atsidūrė?

NAICIZMO ŠMĖKLA, ARBA „NEPALANKI ATMOSFERA ŽYDŲ MOKINIAMS“

Kilusi konfrontacija tarp vokiečių ir žydų tautybės mokinių bei jų tėvų 1933 m. pavasarį yra viena iš temų, kuri mažai atsispindi Kauno vokiečių gimnazijos dokumentuose. Susidaro įspūdis, kad apie nutikusį įvykį vengė kalbėti ir to meto amžininkai žydai. Kaip pavyzdį galima paminėti Kauno žydų realinės gimnazijos 1936–1940 m. mokinio Arono Račovičiaus (Aaron Rachowitz) atsiminimus, kuriuose pateiktos esminės žinios apie Kaune veikusias įvairių ideologinių srovių žydų gimnazijas. Ir tik vienu sakiniu juose užsimenama, jog „taip pat buvo žydų gimnazija, kur mokiniai buvo mokomi lietuvių kalba“ [21].

Kaip minėta, daugiausia žinių apie žydus vokiečių gimnazijoje pateikė žurnalistas Grigorijus Smoliakovas, kuris 1989 m. laikraštyje *Tėvynės šviesa* paskelbė trijų dalių straipsnį apie žydų mokyklas prieškarinio Lietuvoje. Reikia pažymėti, jog jis ne tik yra straipsnio autorius, tačiau ir aprašomo laikotarpio amžininkas, todėl rašydamas straipsnį galėjo remtis ir savo patirtimi.

G. Smoliakovas pažymi, kad žydų gimnazijos lietuvių dėstomąja kalba atsiradimas susijęs su lemtingu pasaulinio masto įvykiu, t. y. Hitlerio atėjimu į valdžią Vokietijoje 1933 metais. Jo žodžiais, „Kauno vokiečių gimnazijoje susiklostė itin nepalanki atmosfera žydų mokiniams, o jų čia būta arti dviejų šimtų. Tas pats pasakytina apie auklėtinių žydų padėtį kitose vokiečių mokyklose. Kur jiems dėtis?“ [47, 2].

Žvelgiant iš šių laikų perspektyvos gali būti sunkiai suvokiama, kaip nutiko, kad taip greitai antisemitizmo banga iš Vokietijos atsirito iki privačios vokiečių gimnazijos Lietuvos sostinėje. Juk Lietuva buvo nepriklausoma valstybė ir čia buvo vykdoma kita politika, egzistavo kitaip susiklostę santykiai tarp tautų nei nacistinėje Vokietijoje. Kaip tai nutiko?

Po 1932 m. lapkričio mėn. surengtuose rinkimuose į Reichstagą naciams atiteko daugiausia vietų. 1933 m. sausio 30 d. Adolfas Hitleris paskiriamas Vokietijos kancleriu. To meto politinė padėtis Vokietijoje buvo plačiai nušviečiama Lietuvos spaudoje. Praėjus dviem mėnesiams po Hitlerio atėjimo į valdžią, Lietuvos spaudoje pradėta rašyti apie Vokietijoje plintantį antisemitizmą. Antai balandžio 1 d. laikraščio *Lietuvos žinios* pirmame puslapyje didelėmis raidėmis buvo rašoma: „Vokietijos žydai paskelbti už įstatymo ribų“. Kaip svarbiausia naujiena buvo pranešama, kad Vokietijos teisingumo ministras paskelbė įsakymą, kuriuo visų teisėjų, valstybės gynėjų ir advokatų žydų pareigos suspenduojamos. Taip pat iš žydų krautuvinių pareikalauta nedelsiant atleisti samdomus žydus. Darbdaviams krikščioniams įsakta tuoj pat atleisti visus žydus, o darbdaviams žydams uždrausta atleisti ne žydų tautybės dirbančiuosius [22].

Dar tą pačią dieną, balandžio 1 d., Kauno žydų bendruomenės iniciatyva įvyko Lietuvos žydų prekybininkų organizacijų ir akademinų sąjungų atstovų susirinkimas, kuriame

tartasi, kaip reaguoti į žydų persekiojimą Vokietijoje. Buvo nutarta visoje Lietuvoje pradėti protesto akciją: uždaryti parduotuves, susirinkti Kauno choralinėje sinagogoje ir surengti mitingą. Mitingus numatyta surengti Klaipėdoje ir pasienio su Vokietija miestuose – Šakių Naumiestyje, Kybartuose ir kt. Susirinkimas priėmė rezoliuciją, smerkiančią tuos Kauno žydus, kurie savo vaikus leidžia į Vokiečių gimnaziją [23].

Balandžio 1 d. Panevėžyje vykusio žydų mitingo metu buvo priimta rezoliucija, kviečianti boikotuoti visas vokiečių prekes ir visas parduotuves, kuriose pardavinėjami Vokietijos gaminiai, raginama nežiūrėti vokiečių kino filmų, nesinaudoti vokiečių garlaiviais, nesilankyti Vokietijos kurortuose. Švietimo srityje buvo iškeltas raginimas žydų moksleiviams nesimokyti vokiečių mokyklose ir jų universitetuose [24].

Pirmosiomis balandžio mėn. dienomis žydų organizuoti mitingai vyko ir kituose Lietuvos miestuose. Daugelyje mitingų pritarta idėja boikotuoti vokiečių prekes ir kt., o Šiauliuose vykusiame mitinge tėvai buvo kviečiami atsiimti savo vaikus iš Šiauliuose veikusios privačios vokiečių progimnazijos [25].

Lietuvos spaudoje nuolat pasirodydavo žinių apie žydų patiriamas skriaudas nacių valdomoje Vokietijoje ir tai kėlė baimę Lietuvos žydams, nuolat didino įtampą. Antai *Lietuvos žiniuose* buvo rašoma, kad į Kauną iš Karaliaučiaus atvykusiam žydui kankindami hitlerininkai buvo padarę net 29 žaizdas, jo rankoje buvo išdeginę svastiką. Kaip pažymi straipsnio autorius, „keista, kad tortūras [fizinis kankinimas – B. Š.] šiam piliečiui darę ne iliniau hitlerininkai, o žmonės su aukštu mokslu, Karaliaučiaus valdininkai“ [26].

Lietuvos žydai ne tik organizavo mitingus, kuriuose smerkė Hitlerio politiką prieš žydus, bet ir ėmėsi kai kurių veiksmų prieš Lietuvoje gyvenusius vokiečius. Balandžio mėn. pabaigoje jie pradėjo atleisti iš darbo iki tol samdytus vokiečius. Manoma, kad tokių vokiečių Lietuvoje galėjo būti apie 500. Savo ruožtu Lietuvoje gyvenantys vokiečiai tarėsi, kaip elgtis tokioje situacijoje, tad šaukiamame susirinkime buvo numatę aptarti ir Kauno vokiečių gimnazijos klausimą [27].

Įtampa tarp Lietuvoje gyvenusių žydų ir vokiečių bendruomenių nuolat augo, todėl kartas nuo karto iškildavo klausimas apie žydų vaikų mokymąsi Kauno vokiečių gimnazijoje. Balandžio 22 d. OZE (rus. *Общество здравоохранения евреев*) salėje susirinko, kaip rašoma *Lietuvos žiniuose*, daugiau kaip 180 žydų tėvų, kurių vaikai mokėsi minėtoje gimnazijoje, ir priėmė bendrą nutarimą neleisti vaikams mokytis vokiškoje gimnazijoje. Tėvų sudaryta kelių asmenų komisija turėjo parengti iš gimnazijos išstojančių mokinių sąrašą ir pateikti patarimus, kur tiems mokiniams toliau mokytis. Nutarta 1932–1933 mokslo metus užbaigti minėtoje gimnazijoje, o nuo kitų metų pradžios vaikus siųsti į kitas mokyklas. Beje, buvo paskaičiuota, kad Kauno vokiečių gimnazija iš žydų mokinių už mokslą surenkanti iki 200 000 litų per metus. Taigi vokiečių gimnazija didžia dalimi buvo išlaikoma žydų lėšomis [28].

1933 m. gegužės 9 d. dar kartą susirinkę Kauno žydai vėl sprendė, ką daryti su vokiečių gimnazijos mokiniais žydais. Jų žiniomis, minėtoje mokykloje mokėsi 258 žydų tautybės vaikai. Tenka pažymėti, kad šie duomenys nesutampa su Kauno Vokiečių gimnazijos Švietimo ministerijai pateiktais duomenimis, jų nurodomas skaičius kur kas mažesnis.

Susirinkimo metu buvo informuota, kad žydų delegacija lankėsi pas švietimo ministrą Konstantiną Šakenį su prašymu leisti žydams steigti gimnaziją dėstomąja lietuvių kalba. Ministras tokai minčiai pritaręs. Minėto susirinkimo metu buvo pažadėta pateikti anketą ir išsiaiškinti, kokios mokyklos žydai labiausiai norėtų savo vaikams [29].

G. Smoliakovo teigimu, minėti mokiniai būtų galėję pereiti mokytis į kitas Kauno gimnazijas bei progimnazijas, tačiau trukdė kalbos barjeras. Jis teigė, kad šie vaikai buvo „iš itin

asimiliuotų ar mišrių šeimų, jie beveik nemokėjo žydų (jidiš) kalbos, tuo labiau hebrajų. Tada jų tėvai įsteigė Kaune gimnaziją dėstomąja lietuvių kalba“ [47, 3].

Tenka sutikti su autoriaus teiginiu, kad vokiečių gimnazijoje besimokę žydų vaikai iš tikrųjų silpnai mokėjo hebrajų kalbą, todėl jiems buvo sudėtinga pereiti į gimnaziją su hebrajų dėstomąja kalba. Tą faktą patvirtina Kauno žydų realinės gimnazijos 1933 m. apskaita, kurioje rašoma: „Apyskaitos metais į mūsų gimnaziją įstojo daug mokinių, anksčiau ėjusią mokslus vokiečių gimnazijoje. Pedagogų taryba turėjo kreipti ypatingo dėmesio į šiuos mokinius, kadangi jie silpnai mokėjo hebrajų kalbos. Jiems turėjo būti steigiamos atskiros grupės hebrajų kalbai tinkamai išmokti“ [30]. Tačiau, antra vertus, dokumentas paneigia G. Smoliavovo teiginį, kad žydų vaikai dėl hebrajų kalbos negalėjo mokytis kitose Kauno žydų gimnazijose. Dalis jų vis dėlto ten perėjo mokytis.

Nacininėje Vokietijoje ir Kauno vokiečių gimnazijoje susiklosčiusi atmosfera stipriai paveikė pedagogus žydus. Dėl tos priežasties Kauno žydų realinės gimnazijos pedagogai 1933 m. nusprendė atsisakyti vaikus mokyti vokiečių kalbos. Gimnazijos vadovybė taip paaiškino savo nutarimą: „dėl įvykusių paskutiniu metu laiku liudnų įvykių, mūsų tarpe kilo klausimas ar tikslinga yra palikti vokiečių kalbą privaloma pirmąja svetima kalba ir anglų kalbą – antrąją neprivaloma kalba“ [30, 24]. Dokumente nurodoma, jog tokį sprendimą lėmė politiniai, tautiniai ir praktiniai motyvai. Be to, buvo siekiama įtikinti Švietimo ministeriją, kad vokiečių kalba yra panaši į žydų vartojamą kalbą, todėl „žydų kalbos konstrukcijos neleidžia tobulai kalbėti vokiškai“. Nepaisant įvairių išsakytų argumentų, akivaizdu, kad toks sprendimas buvo atsakas į vokiečių skleidžiamą antisemitizmą.

Kai kurie iškilūs žydų visuomenės atstovai ne kartą viešai smerkė žydus, kurie savo vaikus leido mokytis į vokiečių privačią mokyklą. Laikraščio *Idiše Štime* („Žydų balsas“) redaktorius R. Rubinšteinas 1933 m. gegužės 29 d. išspausdintame straipsnyje rašė: „žydų tėvai, leiskite paklausti <...> kur buvote lig šiol? Kodėl jūs leidot savo vaikus į vokiškąją mokyklą tuo palaidydamis valstybiniu atžvilgiu kenksmingą iliuziją, kad vokiečių gimnazija Kaune esąs būtinas dalykas ir esą jos mokinių skaičius labai didelis. Kodėl jūs staiga gimę karšti patriotai, prisidėjote dirbtinai sudarytos ir išugdytos vokiškos asimiliacijos. <...> Kas būtų, jei toji Hitlerijada nebūtų nunuodijusi jūsų santykius su vokiečių visuomene? <...> Ar nevirtote tokiais patriotais tik dėl to, kad „galingosios“, „aukštos“ vokiečių kultūros šventyklos nebenori jūsų toliau priglausti ir jūsų vaikai nebegali daugiau alsuoti toje nepakenčiamoje atmosferoje?“ [31].

Nekyla abejonių, kad vienas iškiliausių žydų bendruomenės atstovų R. Rubinšteinas buvo vienas iš tų, kurie siekė, kad žydų vaikai mokytųsi žydų gimnazijoje hebrajų dėstomąja kalba. Tačiau dalis tėvų vis dėlto pageidavo steigti atskirą gimnaziją lietuvių dėstomąja kalba. Gali būti, jog svarbiausia priežastimi iš tikrųjų buvo aplinkybė, kad vaikai silpnai mokėjo hebrajų kalbą. O gal tikėjosi iš Lietuvos valdžios sulaukti daugiau palankumo ir geresnių mokymosi sąlygų savo vaikams, kadangi jie nusprendė mokytis valstybine lietuvių kalba?

KAUNO ŽYDŲ GIMNAZIJA DĖSTOMAJA LIETUVIŲ KALBA: KELETAS VEIKLOS BRUOŽŲ

Kaip pažymi savo straipsnyje *Idiše Štime* laikraščio redaktorius R. Rubinšteinas, „nors besimokančių vokiečių gimnazijoje žydų mokinių tėvų susirinkimas griežtai nutarė nesteigti gimnazijos žydų vaikams lietuvių kalba, toji įžūlioji grupė tebetriuokšmauja“ [31]. Minėta tėvų grupė dar 1933 m. balandžio mėn. įsteigė „Žydų draugiją mokslams skleisti lietuvių kalba“ ir balandžio 22 d. draugijos vardu pateikė prašymą švietimo ministrui leisti įsteigti ir laikyti savo lėšomis Kaune žydų gimnaziją dėstomąja lietuvių kalba bei paskirti direktoriumi Kauno žydų gimnazijos mokytoją Simoną Šeinzoną [32].

Tuo metu leidimas nebuvo duotas. Galbūt taip nutiko dėl to, kad įsteigta draugija neatitiko reikalavimų arba nebuvo spėta ją įregistruoti. Netrukus buvo įsteigta „Mokslas ir auklėjimas“ draugija, kurios nuostatai įregistruoti 1933 m. gegužės 22 d. [33]. Po dviejų dienų minėta draugija pateikė prašymą steigti gimnaziją. Švietimo ministras K. Šakenis 1933 m. birželio 17 d. įsakymu leido žydų švietimo draugijai „Mokslas ir auklėjimas“ steigti ir savo lėšomis išlaikyti Kaune žydų gimnaziją dėstomąja lietuvių kalba. Leista atidaryti gimnazijos 1–8 klases, o direktoriumi tvirtinamas Vytauto Didžiojo universiteto lektorius Michelis V. Dovydas [34].

Patalpos gimnazijai buvo numatytos buvusiuose Vidaus reikalų rūmuose (Laisvės alėja Nr. 9), tačiau pastato savininkui atsisakius minėtas patalpas išnuomoti, gimnazija buvo įkurdinta pil. Aranovskio namuose (Vilniaus g. Nr. 13). Gimnazijos patalpas sudarė 7 kambariai klasėms, mokytojų kambarys, raštinė, direktoriaus kambarys, rūbinė, bufetas, gražiai įrengta ir aprūpinta nauju inventoriu gimnastikos salė. Už patalpų nuomą buvo sutarta mokėti 14, 400 litų per metus [35].

Gimnazija pradėjo veiklą 1933 m. rugsėjo 10 dieną. Pirmaisiais mokslo metais mokytojais dirbo 19 asmenų, iš kurių maždaug pusė turėjo aukštąjį išsilavinimą. Iš pradžių gimnazijoje mokėsi tik 86 mokiniai [36].

Jau gimnazijos veiklos pradžioje ši švietimo įstaiga susidūrė su lėšų stygiu. Švietimo ministerija 1933 m. lėšų jai neskyrė. Lankančių vaikų buvo nedaug, o mokestis nedidelis: 1–4 klasių mokestis už pusmetį buvo 50 litų, o 5–8 kl. jis siekė 75 litus [37]. 1934 m. gimnazijos vadovai prašė Švietimo ministerijos skirti lėšų ir tai darė kiekvienais metais. 1935–1936 m. m. dėl šios priežasties atlyginimas personalui buvo sumažintas net iki 40 proc., nors Švietimo ministerija 1935 m. skyrė 15 000 litų paramą [38]. 1936 m. buvo skirta 19 000, 1937 m. – 20 000 litų. Vis dėlto finansinė gimnazijos būklė išliko mažai pasikeitusi iki pat jos egzistavimo pabaigos. Antai 1939 m. lapkričio 15 d. draugijos „Mokslas ir auklėjimas“ pirmininkas pateikė švietimo ministrui prašymą, kuriame taip nusakė gimnazijos finansinę padėtį: „Gyvendama daugiausia iš mokslapinigų ir teturėdama apie 230 mokinių, gimnazija skursta. Mokyklos vadovybė nuolat užimta finansiniais rūpesčiais ir tuo būdu negali atsidėti vien tik savo tiesioginėms pareigoms. Turėdama imti didelius mokslapinigius, gimnazija palieka neprieinama plačiosioms žydų gyventojų masėms, ir jos kultūrinė įtaka pasireiškia tik tarp tų palyginti negausingų tėvų, kurie kartu su mokomuoju personalu nuo pirmos gimnazijos įkūrimo dienos kovoja dėl gimnazijos ateities“ [39].

Minėtoje gimnazijoje nuo pat pradžių buvo laikomasi Kauno vokiečių gimnazijoje patvirtintų mokymosi krypčių: 1) lotynų kalbos mokymo ir 2) sustiprinto matematikos ir gamtos mokslų mokymo. Kadangi mokiniai silpnai mokėjo hebrajų kalbą, o dalis 8 klasės gimnazistų nemokėjo hebrajiškai skaityti, buvo padidintas hebrajų kalbos pamokų skaičius ir 1933 m. leista nerengti 8 klasės mokiniams hebrajų kalbos egzamino [40]. Gimnazijoje buvo mokama penkių kalbų: lietuvių, hebrajų, lotynų, vokiečių ir anglų. Kaip matome, skirtingai nuo Kauno žydų realinės gimnazijos, nebuvo atsisakyta vokiečių kalbos.

Dauguma gimnazijos mokytojų buvo žydų tautybės asmenys, įskaitant ir nuo 1933 m. rudens direktoriaus pareigas ėjusį dr. Solomoną Giršovičių. Keleto dalykų (pvz., lietuvių kalbos, istorijos) mokytojai buvo lietuviai – Antanas Venclova, Petras Jonikas, Juozas Vosylius ir Juozas Galvydis [41]. Kai kurie iš jų vėliau išgarsėjo atliktais mokslo darbais arba tapo žinomais kultūros srities atstovais, politikais.

Gimnazijoje veikė keletas būrelių, kaip antai žydų kultūros, fizikos, sporto, meno, lotynų kalbos, literatūros, istorijos, gamtos ir geografijos, mokiniam buvo rengiamos išvykos ir ekskursijos. Tuo požiūriu jos veikla neišsiskyrė iš kitų to meto Kaune veikusių gimnazijų.

Pasak draugijos „Mokslas ir auklėjimas“ pirmininko, gimnazija buvo vienintelė Lietuvoje mažumų gimnazija dėstomąja lietuvių kalba, ir ne kartą Švietimo ministerijos inspektoriai teigiamai įvertino mokytojų ir gimnazijos vadovybės pastangas sukuriant „rimtą, pavyzdingą mokslo įstaigą“ [42]. Taip minėta gimnazija buvo charakterizuojama 1939 m. pabaigoje, kai buvo likę keli mėnesiai iki Sovietų Sąjungos įvykdytos okupacijos.

Apžvelgiant kelių šimtų žydų vaikų mokymosi Kauno gimnazijose vokiečių ir lietuvių dėstomosiomis kalbomis raidą per du dešimtmečius, reikia pažymėti, kad Lietuvos žydų švietime neišvengta vokiečių ir žydų konfrontacijos ir akivaizdžios priešpriešos, kai Vokietijoje 1933 m. įsitvirtino nacionalsocializmas.

IŠVADOS

Po Pirmojo pasaulinio karo susikūrusioje Lietuvos valstybėje tautinėms mažumoms buvo sudaryta galimybė steigti tautines mokyklas. Tas mokyklas lankė ir kitų tautybių vaikai, įskaitant ir lietuvių vaikus. Šis reiškinys nebūdingas žydų mokykloms, kurias lankė vien žydų tautybės vaikai.

Įsteigus Kaune vokiečių gimnaziją, ją lankė daugiau kaip šimtas žydų ir mažesnis skaičius kitų tautybių vaikų. Mokestis už mokslą visiems buvo vienodas. Tačiau 1925 m. gimnaziją išlaikanti draugija perėjo į vokiečių rankas ir priėmė nutarimą padidinti mokesčių kitų tautybių vaikams daugiau kaip tris kartus. Mokinių tėvai, kurių absoliučią daugumą sudarė žydai, priešinosi tokiam sprendimui, tačiau nepajėgė pakeisti diskriminuojančios padėties. Jie ir toliau leido vaikus į vokiečių gimnaziją ir mokėjo didelius mokesčius.

Atėjus į valdžią nacionalsocialistų partijai, o jos lyderiui A. Hitleriui užėmus kanclerio postą, Vokietijoje išplito antisemitizmas. Lietuvos žydų bendruomenė, demonstruodama solidarumą su Vokietijos žydais, rengė protesto mitingus bei skelbė boikotą vokiečiams. Didėjant žydų ir vokiečių konfrontacijai, augo įtampa ir Kauno vokiečių gimnazijoje tarp vokiečių ir žydų mokinių bei jų tėvų. Žydų bendruomenei reikalaujant, žydai apsisprendė 1933 m. pavasarį neleisti vaikams toliau mokytis vokiečių gimnazijoje.

Buvę Kauno vokiečių gimnazijos mokiniai žydai galėjo mokslus tęsti Kaune veikiančiose žydų gimnazijose. Kadangi dauguma nemokėjo hebrajų kalbos, nuspręsta steigti atskirą gimnaziją dėstomąja lietuvių kalba. Tokia privati gimnazija – Kauno žydų gimnazija dėstomąja lietuvių kalba – pradėjo veikti 1933 m. rugsėjo mėn. ir išliko iki sovietų okupacijos. Minėtoje gimnazijoje mokinių buvo nedaug, todėl jai nuolat trūko lėšų.

Gauta 2019 09 07
Priimta 2019 09 23

Šaltiniai ir literatūra

- [1] Viduriniųjų ir aukštesniųjų mokyklų apyskaita 1923 m. *Švietimo darbas*, 1925, Nr. 12, p. 1970.
- [2] VINDIKAS, Jonas. Reikšmingi mokyklų statistikos duomenys. *Mokykla ir gyvenimas*, 1936, Nr. 5–6, p. 216.
- [3] Žydų mokiniai valdžios gimnazijose gali nerašyti šeštadienį. *Apžvalga*, 1936, Nr. 34, p. 10.
- [4] 1919 10 21 prašymas Švietimo ministerijai. *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau – LCVA), f. 391, ap. 2, b. 525, l. 66.
- [5] 1919 11 07 Aukštesniojo mokslo departamento pranešimas Valteriui Bringhausui. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 525, l. 65.

- [6] 1920 02 25 Vokiečių draugijos Kaune prašymas Švietimo ministerijai. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 525, l. 103.
- [7] Laikinieji „Vokiečių Aukštesniosios Realinės Mokyklos 1920 m. įsteigtos sąjungos“ įstatai. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 525, l. 52.
- [8] 1920 06 16 „Vokiečių aukštesniosios realinės mokyklos 1920 m. įsteigtos sąjungos“ Laikinosios mokyklos komisijos raštas Aukštesniojo Mokslo departamentui. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 525, l. 49.
- [9] 1920 08 07 Aukštesniojo Mokslo Departamento pranešimas Vokiečių aukštesniosios realinės mokyklos įsteigti sąjungai. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 525, l. 96.
- [10] 1925 08 17 Danielio Rozenblato prašymas švietimo ministrui. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 530, l. 8–9.
- [11] 1925 10 25 Kauno vokiečių aukštesniosios mokyklos direktoriaus J. Štraucho raštas Švietimo ministerijai. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 530, l. 2.
- [12] Dviejų rūšių tėvai. *Lietuvos žinios*, 1925 spalio 2.
- [13] Kauno vokiečių gimnazijos 1931 m. apyskaita. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 536, l. 13.
- [14] Kauno vokiečių aukštesniosios realinės mokyklos apyskaita 1926 m. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 531, l. 73.
- [15] 1930 04 27 „Aušros“ mergaičių gimnazijos direktoriaus K. Jokanto pranešimas Švietimo ministerijai. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 535, l. 23.
- [16] 1931 07 07 „Aušros“ mergaičių gimnazijos direktoriaus K. Jokanto pranešimas Švietimo ministerijai. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 536, l. 1.
- [17] 1932 05 02 Virbalio žydų gimnazijos direktoriaus pranešimas Švietimo ministerijai. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 1943, l. 15.
- [18] 1933 04 [diena neurodyta] II Departamento direktoriaus J. Žuko pranešimas švietimo ministrui. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 706, l. 97.
- [19] Kauno vokiečių gimnazijos mokinių skaičius ir sudėtis 1932–1933 m. m. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 537, l. 27.
- [20] Kauno vokiečių gimnazijos mokinių skaičius ir sudėtis 1933–1934 m. m. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 538, l. 44–45.
- [21] Hebrew Real (“Real”) Gymnasium in Kovno/Kaunas, Lithuania before WWII. Prieiga per internetą: <http://aaronrachovich.blogspot.com/2012/01/hebrew-real-gymnasium-in-kovnokauanas.html#.XWjDvugzb4b> [žiūrėta 2019 08 30].
- [22] Teisingumo ministerių įsakymais visi žydai juristai pavaromi iš pareigų. *Lietuvos žinios*, 1933 balandžio 1, p. 5.
- [23] Ir Lietuvos žydai sujudo prieš Hitlerį. *Lietuvos žinios*, 1933 balandžio 3, p. 1.
- [24] Didelis Panevėžio žydų visuomenės mitingas prieš eksesus Vokietijoje. *Lietuvos žinios*, 1933 balandžio 4, p. 1.
- [25] Didelis mitingas prieš hitlerininkus. *Lietuvos žinios*, 1933 balandžio 6, p. 1.
- [26] Atvyko hitlerininkų sužalotas žydas. *Lietuvos žinios*, 1933 balandžio 18, p. 1.
- [27] Lietuvos žydai atleidžia tarnautojus Vokiečius. *Lietuvos žinios*, 1933 balandžio 25, p. 5.
- [28] Susirinkimas žydų tėvų, kurių vaikai mokosi vokiečių gimnazijoje. *Lietuvos žinios*, 1933 balandžio 24, p. 5.
- [29] Žydai renka anketą, kokią gimnaziją steigti. *Lietuvos žinios*, 1933 gegužės 10, p. 5.
- [30] Kauno žydų realinės gimnazijos apyskaita 1933 m. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 557, l. 23.
- [31] Rubinšteinas, R. Jei mes būtume... *Idiše Štime*, 1933 gegužės 29 [straipsnio vertimas į lietuvių kalbą]. *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 2102, l. 24–25.
- [32] 1933 04 22 Žydų draugijos mokslams skleisti lietuvių kalba prašymas švietimo ministrui.

LCVA, f. 391, ap. 2, b. 2102, l. 9.

[33] Kauno žydų privatinę gimnaziją dėstomąja lietuvių kalba laikinės organizacijos „Mokslas ir auklėjimas“ įstatai. LCVA, f. 391, ap. 2, b. 2227, l. 75–78.

[34] 1933 06 17 švietimo ministro įsakymas. LCVA, f. 391, ap. 2, b. 612, l. 126.

[35] Kauno žydų gimnazijos dėstomąja lietuvių kalba 1933 m. apyskaita. LCVA, f. 391, ap. 2, b. 612, l. 24.

[36] Kauno žydų gimnazijos dėstomąja lietuvių kalba mokinių skaičius ir sudėtis 1933–1934 m. m. LCVA, f. 391, ap. 2, b. 612, l. 7.

[37] Kauno žydų gimnazijos dėstomąja lietuvių kalba 1933–1934 m. m. II pusmečio mokinių pajamų sąrašas. LCVA, f. 391, ap. 2, b. 613, l. 144.

[38] Kauno žydų gimnazijos dėstomąja lietuvių kalba 1935 m. apyskaita. LCVA, f. 391, ap. 2, b. 614, l. 17.

[39] 1939 11 15 „Mokslo ir auklėjimo“ draugijos pirmininko prašymas švietimo ministrui. LCVA, f. 391, ap. 2, b. 2510, l. 29.

[40] 1933 10 20 Kauno žydų gimnazijos lietuvių dėstomąja kalba pranešimas III Departamentui. LCVA, f. 391, ap. 2, b. 612, l. 37.

[41] Kauno žydų gimnazijos dėstomąja lietuvių kalba pamokų ir pridedamųjų pareigų pasiskirstymas nuo 1933 m. XII. 1 d. LCVA, f. 391, ap. 2, b. 613, l. 60.

[42] 1939 11 15 „Mokslo ir auklėjimo“ draugijos pirmininko prašymas švietimo ministrui. LCVA, f. 391, ap. 2, b. 2510, l. 29.

[43] ATAMUKAS, Solomonas. *Lietuvos žydų kelias. Nuo XIV amžiaus iki XX a. pabaigos*. Vilnius: Alma littera, 2001.

[44] JAKUBAVIČIENĖ, Ingrida. Lietuvos vokiečių Kulturvenbando ryšiai su Vokietija 1933–1940 metais. *Istorija*, 2006, t. 64, p. 40–51.

[45] KAUBRYS, Saulius. Žydų mokyklų tinklas: kiekybinių pokyčių charakteristikos. *Lietuvos žydai*. Istorinė studija. Sudarė V. Sirutavičius, D. Staliūnas, J. Šiaučiuonaitė-Verbickienė. Vilnius: Baltos lankos, 2012, p. 371–385.

[46] LEVIN, Dov. *Trumpa žydų istorija Lietuvoje*. Vilnius: Izraelio ambasada, Tarptautinių žydų civilizacijų centras, Jeruzalės Hebrajų universitetas, Yad Vashem – Holokausto kankinių ir didvyrių atminimo organizacija, 2000, p. 101–106.

[47] SMOLIAKOVAS, Grigorijus. Žydų švietimas Lietuvos Respublikoje 1918–1940 m. *Tėvynės šviesa*, 1989 rugsėjo 22, Nr. 76, p. 3; 1989 rugsėjo 27, Nr. 77, p. 3; 1989 rugsėjo 29, Nr. 78, p. 3.

[48] SMOLIAKOVAS, Grigorijus. Žydų švietimas Lietuvos Respublikoje 1918–1940 m. *Mokslinės konferencijos „Lietuvos žydų švietimas ir kultūra iki katastrofos“ medžiaga*. Sudarė I. Lempertas, S. Levinas, F. Zimanienė. Vilnius: Lituanius, 1991, p. 14–20.

[49] ŠETKUS, Benediktas. Užsienio žydų parama Lietuvos žydų mokykloms 1918–1940 m. *Mokslinės konferencijos „Lietuvos žydų švietimas ir kultūra iki katastrofos“ medžiaga*. Sudarė I. Lempertas, S. Levinas, F. Zimanienė. Vilnius: Lituanius, 1991, p. 123–131.

[50] ŠETKUS, Benediktas. Training of Teachers for Jewish Elementary Schools in Lithuania, 1919–1940. *Istorija*, 2017, t. 106, Nr. 2, p. 28–67.

[51] ŠETKUS, Benediktas. Valstybinės kalbos mokymas Lietuvos žydų gimnazijose ir progimnazijose. *Istorija*, 2017, t. 108, Nr. 4, p. 67–96.

[52] ŠETKUS, B. Lietuvos vyriausybės pastangos riboti lietuvių vaikų mokymąsi tautinių mažumų mokyklose 1918–1940 m. *Tautinio tapatumo ir tautinės kultūros problemos*. Vilnius, 2001, p. 109–116.

[53] ŠETKUS, Benediktas. Tautinių mažumų mokykla Lietuvoje 1918–1940 metais [Rankraštis].

Daktaro disertacija: socialiniai mokslai: edukologija (07 S), 2000.

[54] ŠIAUČIŪNAITĖ-VIRBICKIENĖ, Jurgita. Lietuvių ir žydų komunikacija viešojoje erdveje: pažinimo paieškos. *Lietuvos žydai*. Istorinė studija. Sudarė V. Sirutavičius, D. Staliūnas, J. Šiaučiūnaitė-Verbickienė. Vilnius: Baltos lankos, 2012, p. 387–402.

[55] ZALKIN, Mordechaj. Žydų mokyklų idėjinė diferenciacija. *Lietuvos žydai*. Istorinė studija. Sudarė V. Sirutavičius, D. Staliūnas, J. Šiaučiūnaitė-Verbickienė. Vilnius: Baltos lankos, 2012, p. 357–385.

BENEDIKTAS ŠETKUS

Kaunas Jewish Gymnasium with the Lithuanian Language of Instruction: A Construct of Confrontation between Germans and Jews

Summary

The present study is aimed at exploring the reasons for founding Kaunas Jewish Gymnasium with the Lithuanian language of instruction as well as its wider historical context. The article is based on the materials found in the collections of the Ministry of Education of the Republic of Lithuania and available at the Lithuanian Central State Archives; the periodical publications of that time were also made use of.

The article draws the reader's attention to the fact that in the period after the First World War, when the independent state of Lithuania was founded, ethnic minorities were provided with a possibility of establishing their own national schools. Those schools were also attended by students of other nationalities, including Lithuanians. However, that was not typical of Jewish schools, which were attended exclusively by Jewish children.

When the German gymnasium was established in Kaunas, it was attended by more than a hundred of Jewish children and a smaller number of children of other nationalities. The tuition fee was the same for all, irrespective of the nationality. However, the situation changed in 1925: the school-supporting society passed into the hands of Germans and issued the regulation that children of other nationalities should pay over three times more. The parents of the students, who were mostly Jews, objected to that regulation though they were not in the capacity to change the discriminating situation. Thus the children continued to attend the gymnasium, and their parents were made to pay the high tuition fee.

When national socialists came to power in Germany with their leader Adolf Hitler in the position of the chancellor, the anti-Semitic manifestations became more widespread. The Lithuanian Jewish community expressed solidarity with the Jews in Germany by organizing protest meetings and announcing boycott of Germans in Lithuania. Under the circumstances, with the confrontation between Jews and Germans growing, the tension between Jewish and German students and their parents in Kaunas German gymnasium was also growing. In the spring of 1933, on the demand of the Jewish community, Jewish parents resolved to take their children from the German gymnasium.

Jewish students that no longer attended Kaunas German gymnasium could continue studying in other Jewish gymnasiums in Kaunas. However, since the majority did not know the Hebrew language, the decision was made to establish a separate gymnasium with the Lithuanian language of instruction. This privately-supported gymnasium, Kaunas Jewish gymnasium with the Lithuanian language of instruction, opened in September 1933 and survived till the Soviet occupation. As the numbers of students were not big, the gymnasium experienced a constant shortage of resources.

Keywords: Jews, Germans, gymnasium, students, Kaunas, Ministry of Education